

ПРАГМАТИКА ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ

Мирзахидова М.И. – филол. и. д., профессор.

E-mail: m.mirzahidova@mail.ru

Кебекова Ж.Б. – магистрант.

Мамасидикова М.Н. – улук окутуучу.

E-mail: mamasidikovaminyura@gmail.com

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети

Аннотация: Макалада прагматиканын пайда болушуна жана калыптанышына негиз болгон түшүнүктөр каралат. Аталган багыт боюнча илимпоздордун негизги идеялары талкууга алынат. Прагматизмдин негизги принциби талданат жана прагматика, семантика, семантикалык интерпретация, прагматикалык интерпретация, лексикалык бирдик жөнүндө илимий аныктамалар берилет.

Түйүндүү сөздөр: Прагматика, синтагматика, семантикалык компонент, семантика, семантикалык интерпретация, прагматикалык интерпретация.

ПРАГМАТИКА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Мирзахидова М.И. – филол. и. д., профессор.

E-mail: m.mirzahidova@mail.ru

Кебекова Ж.Б. – магистрант.

Мамасидикова М.Н. – ст. преп.

E-mail: mamasidikovaminyura@gmail.com

Жалал-Абадский государственный университет им. Б.Осмонова

Аннотация: В статье рассматриваются концепции, служащие основой для зарождения и становления прагматики. Названы имена исследователей и их основные идеи, получившие развитие в настоящее время. Проанализирован главный принцип прагматизма, проведено сравнение концепций различных авторов, указаны основные различия между ними.

Ключевые слова: прагматика, синтагматика, семантический компонент, семантика, семантическая интерпретация, прагматическая интерпретация.

PRAGMATICS AS AN OBJECT OF RESEARCH

Mirzahidova M.I. – DR. of science. Professor

E-mail: m.mirzahidova@mail.ru

Kebekova Zh.B. – undergraduate.

Mamasidikova M.N. – senior teacher, of English Department

Email: mamasidikovaminyura@gmail.com

Jalal-Abad State University named after B. Osmonov

Annotation: The article examines the concepts that serve as the basis for the emergence and formation of pragmatics. The names of the researchers and their main ideas that have been developed at the present time are named. The main principle of pragmatism is analyzed, the concepts of various authors are compared, the main differences between them are indicated.

Key words: pragmatics, syntagmatics, semantic component, semantics, semantic interpretation, pragmatic interpretation.

Тилдик бирдиктердин прагматикалык мүмкүнчүлүктөрү кеп жагдайына, коммуниканттардын тил билгичтиктерине жана кеп объектисинин жалпы билимине байланыштуу келип чыгат.

Дискурсивдүү баарлашуу процессинде прагматикалык мазмунду түшүнүүдө кеп жагдайына тиешелүү объективдүү да, субъективдүү да факторлор катышат. Бул мазмундун пайда болушун камсыз кылуучу негизги факторлордун дискурста активдешиши маанилүү болуп эсептелинет.

Негизинен прагматика тилдин практикалык колдонулушун кеп жагдайы менен бирге изилдейт.

Ар кандай тил деңгээлине тиешелүү бирдиктер семантикалык жактан да, прагматикалык жактан да талданышы мүмкүн. Р. Карнап алардын дифференциацияланышы предметине жараша болот деп ырастайт: “Эгерде тилди колдонгон адам факторуна (коммуниканттарга) токтолсок, ал прагматика чөйрөсүнө кирет. Эгерде биз тилди колдонуучулардан алаксып, жалаң сөз айкашын жана анын жасалгаларын изилдесек, семантиканын алкагында иш алып барган болобуз”. [1, 6-бб.]

Прагматика боюнча көз караштардын өнүгүшүнүн натыйжасында изилдөө методу алардын өз ара көз карандылыгынын, башкача айтканда, бул мамилелердин ажырагыс өз ара көз карандылыгынын негизинде тааныла баштаган. Семантика – прагматикадан айырмаланып, семантикалык интерпретация сөздүн белгилүү бир маанисин жалпылап аныктаса, прагматикалык интерпретация лексикалык бирдиктин контексттеги функционалдык активдүүлүгүн чагылдырат. Сөздүн мааниси негизги маанини туюндурган семантикалык бөлүктөн жана анын кепте колдонулушуна байланыштуу прагматикалык бөлүктөн тураары түшүнүктүү.

«Прагматика» терминин алгач Ч. Моррис илимий чөйрөгө киргизет. Прагматика гректин «*pragmos*» сөзүнөн алынган, «кыймыл», «аракет» дегенди билдирет. Прагматика кепте тилдик белгилердин функционалдык колдонулушун изилдейт. Демек, тил илиминин бул чөйрөсү семиотиканын тармактарынын бири болуп саналат. [6, 6-79-бб.]

Прагматика белгинин адамга тийгизген таасирин, анын адамдын ой жүгүртүүсүнө, адеп-ахлагына, сезимдерине тийгизген таасири жана анын түздөн-түз контексти изилдөөчү илим.

Сүйлөө актысы (сөздүн семантикалык компоненти), кеп актысы, индикативдик эмес сөздөр, контекст, кеп жагдайы сыяктуу түшүнүктөр лингвистикалык прагматиканын негизги түшүнүктөрү болуп саналат. [6, 26-бб.]

Прагматика – тил илиминин жана семантиканын тилдик белгилердин кептеги функцияларын иликтөөчү бөлүмү. Прагматика үч мааниде колдонулган:

1) семантика – белгилердин объектиге болгон карым-катышын, мамилесин иликтейт;

2) синтактика – белгилердин арасындагы мамилелерди иликтейт;

3) прагматика – белгилердин айтуучуга (сүйлөөчүгө) болгон таасирин изилдейт.

Лингвистикалык прагматика сүйлөп жаткан субъектиге, адресатка (угуучуга), субъект менен адресаттын карым-катнаш жасоодогу өз ара иш-аракеттерине, пикир алышуунун кырдаалына байланыштуу болгон суроолордун комплексин иликтейт. [6, 183-184-бб.]

Прагматикалык идеялар XX кылымдын 60-70-жылдарында Ч. Пирс, Ч. Моррис, Р. Карнап, Л. Витгенштейндин философиялык жана семиотикалык концепцияларынын таасири астында өнүгө баштаган. Ч.Пирстин өтө татаал терминдерден турган, окууга кыйын формаларда берилген семиотикалык идеяларын камтыган китептерин окуп түшүнүү кыйын болгондуктан анын кээ бир басылмаларын 1930-жылдары дагы бир америкалык философ Ч. Моррис фундаменталдуу эмгегинде кайра иштеп чыгып, семиотиканын структурасын аныктаган. [5, 42-бб.] Ч. Пирс тарабынан сунушталган

семиотикалык система белгилүү бир денгээлде ырааттуулукка жана логикалык бүтүндүккө ээ.

Ч. Моррис Ч. Пирс белгилердин 60 түрүнүн системасын абдан жөнөкөйлөштүрдү жана универсалдуу белгилердин моделин түздү. [5, 42-бб.] Ч. Пирс семиотиканын ичинде үч илимий дисциплинаны: өз алдынча дисциплиналар катары синтаксис, семантика жана прагматиканы бөлгөн. Анын пикири боюнча синтаксис – бул «белгилердин объектиге же интерпретатор – дескрипторго карата болгон синтаксистик байланышын изилдөө» болсо, семантика «белгилердин өзүнүн десигнаттары, б.а. алар көрсөткөн объектиге болгон мамилесин» талдайт», ошондой эле прагматика “белгинин андан пайдалануучу интерпретаторга карата мамилени аныктоочу илим.” [7, 44-бб.]

Белгинин жалпы теориясы практикалык жана коммуникативдик ишмердүүлүктө предметтик факторду эске алууну талап кылаарын биринчилерден болуп Ч. Пирс белгилеген. [4, 26-бб.] Белги түшүнүгү көңүл чордонуна коюлган. Мында белгилер өзүнөн-өзү жана субъекттин активдүүлүгүсүз калыптанбай тургандыгы, объекттердин өзүнчө топтору түзүлбөй тургандыгы белгиленген.

Алар семиоз учурунда пайда болот. Семиотикалык процессиз, башкача айтканда, интерпретатордун активдүүлүгү болбосо, белгилердин үч өлчөмдүү катышы болмоюнча белги болушу мүмкүн эмес.

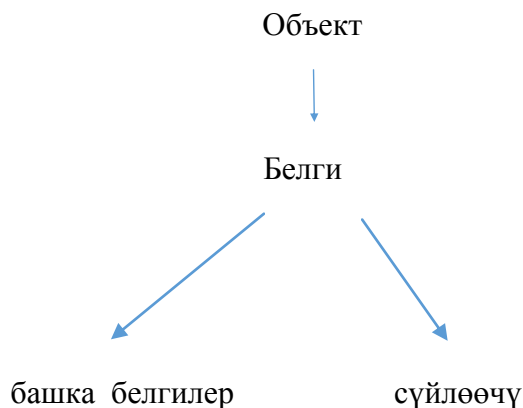
Интерпретаторга таасир этпеген эч кандай белги жок. Бул кыймылды Ч. Пирс интерпретанта деп атайт. Ш. Сафаров Ч. Пирс теориясындагы мамилелердин алкагын (поле) төмөнкүчө сүрөттөйт: Интерпретанта, репрезентамен белги объект. [5, 42-бб.]

Ч. Пирстин семиотикалык системасы андан 50 жылдан кийин түзүлгөн лингвопрагматика үчүн маанилүү теориялык негиз деп айтууга болот. [5, 44-бб.]

Чарльз Уильям Моррис семиотиканы 1938-жылда билимдер энциклопедиясына киргизген. Адамдын акыл-эсинин өзгөчөлүгү белгилердин пайда болушунун көрүнүшү экендигин түшүнгөн Моррис семиотика илимдерин бириктирүү маселесин чечүү үчүн жаратылгандыгын белгилейт. Ал семиотиканы белгилердин жыйындысы (жана алар жөнүндөгү илим) катары сүрөттөйт, бир нерсенин белги катары иштөө процессин – семиозисти бөлүп көрсөтөт. Ч. Моррис метабелгилер, б.а. белгилер жөнүндө маалымат берүүчү белгилердин түшүнүгүн киргизет (метазнак – знак, служащий для описания другого знака. Метазнаки в отличие от знаков несут в себе «заряд активности») [8] жана объектти көрсөткөн белгилер бирдей десигнаттарга (концептуалдык топтомдорго) ээ эместигин тактайт. Белгилердин баары да чыныгы объект менен байланыштуу эместигин белгилейт. [4, 50-54-бб.] Кийинчерээк бул теория Ж. Остин, Дж. Серл, Г. Грейс, З. Бул Вэндлер сыяктуу философтордун идеялары менен өркүндөтүлгөн.

Тилдик белгилердин системасы катары тилдик белгилердин синтаксистик, семантикалык, прагматикалык аспектилерин эске алуу менен изилдөө белгинин табиятын так көрсөтүүгө ыңгайлуу шарт түзөт. Прагматика – тилди тилдин ээси менен мамиледе изилдөөчү тил илиминин тармагы. [3, 5-бб.]

Прагматиканын маңызы жана предметинин өнүгүү этаптары боюнча Б. Ю. Ротман тарабынан берилген сүрөттөр көңүл бурууга татыктуу. Окумуштуу Ч. Пирс жана Ч. Морристин окуусундагы семиотиканын бөлүктөрүн төмөнкүчө сүрөттөйт: “Семантика – белгинин объект менен мамилеси, синтаксис – белгинин башка белгилер менен мамилеси, прагматика – белги жана сүйлөөчү арасындагы мамиле”. [3, 6-7-бб.]

Ушул жерден сүйлөөчү терминин коммуникатор катары колдонууну туура деп эсептейбиз. Анткени прагматика кептин абалын гана эмес, аны кабыл алуу процессин да билдирет.

Тактап айтканда, белгилердин ортосундагы мамиле синтагматиканын алкагында гана эмес, парадигматика жагынан да калыбына келтирилгендиктен, синтаксистеги позицияны аныктоочу аспектини бөлүп кароого негиз бар. Мисалы, немис философу Г. Клаус ушундай жол менен барат. Бул жерде башка белгилерге мамиле – синтаксис, адамдарга мамиле – прагматика, мааниге мамиле – семантика болот. Г. Клаус белгинин объектиге (референтке) көз карандылыгын экиге бөлүп көрсөтөт: (1) сигматика (сигматика – бул белги менен ой жүгүртүү объектинин ортосундагы байланышты изилдөө) менен анын түшүнүгүнө болгон мамиле (белгинин биздин акылыбызда чагылдырылышы) семантиканы (2) ажыратат. [3, 6-бб.]

Прагматикалык жана синтаксистик аспект сөздүн колдонулушуна байланыштуу. Бирок, семантикалык жана сигматикалык аспектилер сөздү контекстте колдонбой туруп сүрөттөйт. Прагматика жана сигматика сөздү экстралингвистика жагынан, ал эми семантика менен синтаксис тилдик өзгөчөлүктөрү жагынан сүрөттөйт.

Мындай абалда биз үчүн маанилүү болгон нерсе, бул жерде да прагматика идеянын компоненттеринин бири катары прагматика ачык-айкын бөлүнүп турат.

Демек, прагматика – бул реалдуу коммуникация процесстериндеги тил белгилеринин абалын изилдөө болуп эсептелинет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бутяева О. Прагматические аспекты функционирования слова в эрзянском языке: Автореф. ...дисс. канд. фил. наук., – Саранск, 2007. – 21 с.
2. Кыргыз тилинин лингвистикалык маалымдамасы. Жооптуу редактор: Мусаев С.Ж., филология илимдеринин доктору, профессор, Бишкек, «Avrasya Press»2015, 256-бб.
3. Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика. – Минск.: БГУ, 2009. – 185 с.
4. Нурмонов А. Лингвистик таълимотнинг янги босқичи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2008. –№6. – Б. 50-54.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Т., 2008. – 318 б.
6. Ҳакимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. док-ри ...дисс. автореф. – Т., 2001. – Б. 26.
7. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. – Винница.: “Нова Книга”, 2009. – 30 с.
8. http://protege.stanford.edu/publications/ontology_development/ontology101.html